Prof. dr Mehmed A. Akšamija, akademik BANU i ASAE
mail: mehmed_aksamija@yahoo.com

# Zajednički susreti

**Apstrakt**:
Temeljna referentna tačka ovoga rada je historijsko-filozofijska antropologija akademika Muamera Zukorlića, te mogući utjecaji na historijske i filozofske procese u skladu s Zukorlićevim definiranjem metodološke i epistemološke paradigme. Istrajavao je na novom konceptu čovjeka, ali nije zanemarivao tadašnje rezultate modernih nauka, kao niti cjelokupnu historiju i filozofiju povijesti čovječanstva. Njegova filozofijska antropologija podrazumijeva teističku fazu s teomorfističkim tumačenjem čovjeka (s naglaskom na Božanski bitak kao primarnim načelom), te panenteističku fazu u kojoj dominira njegov nauk o duhu te njegovoj ulozi u koncipiranju strukture čovječjeg bitka.

Širina spektra djelokruga akademika Zukorlića nadilazi najšire okvire njegove primarne naučno-naukovne oblasti, te ostavlja duboke tragove u skoro svim društveno-humanističkim poljima, kao i sposobnost artikuliranja vlastitih misli, stavova i sudova kao skupa činjenica, logičkih zaključivanja i pogleda s ulogom u korigiranju uvriježenih stereotipa i u doprinosu otrježnjenja i očuvanja bošnjačkoga naroda kao autohtonih Evropljana bogate kulturne tradicije i jasno izraženih identitetskih odrednica.

Profiliranje i dosljednost naučnim i moralnim principima, daju nam za pravo da iznesemo vlastiti sud i mišljenje kako je riječ o grandioznosti uma koja se rijetko može susresti, pogotovu ne među suvremenicima.

**Ključne riječi**: Muamer Zukorlić, Mustafa Cerić, Drevna Bosna, Academia, ETIKA – Epistemologija etike antičkog doba i Srednjeg vijeka, historija, filozofija, etika, epistemologija.

**Abstract**:
The basic reference point of this paper is the historical-philosophical anthropology of academician Muamer Zukorlić, and possible influences on historical and philosophical processes in accordance with Zukorlić's definition of the methodological and epistemological paradigm. He insisted on the new concept of man, but did not neglect the then results of modern science, nor the whole history and philosophy of the history of mankind. His philosophical anthropology implies a theistic phase with a theomorphic interpretation of man (with emphasis on Divine Being as the primary principle), and a panentheistic phase dominated by his doctrine of the spirit and its role in conceiving the structure of human being.

The breadth of Academician Zukorlić's scope goes beyond the broadest scope of his primary scientific field, and leaves deep traces in almost all socio-humanistic fields, as well as the ability to articulate one's own thoughts, attitudes and judgments as a set of facts, llogical conclusions and views, stereotypes in the contribution of sobering up and preserving the Bosniak people as autochthonous Europeans with a rich cultural tradition and clearly expressed identity determinants.

Progression and consistency with scientific and moral principles, give us the right to express our own judgment and opinion that it is a matter of grandiosity of mind that can rarely be encountered, especially not among contemporaries.

**Keywords**: Muamer Zukorlić, Mustafa Cerić, Drevna Bosna (Ancient Bosnia), Academia, ETHICS - Epistemology of Ethics of Ancient Times and the Middle Ages, history, philosophy, ethics, epistemology

*******

Jednog poslijepodneva potkraj zime u februaru 2017. godine nazvao me reisu-l-ulema Mustafa ef. Cerić i rekao: „Selam, Mehaga. Možeš li da uradiš dizjn i ilustracije za samo jednu novu knjigu? Upravo je kod mene muftija Zukorlić i donio je rukopis.“ Mustafa govori glasom poput nijednog drugog – srdačno jednoličnim, činjeničnim, čiji je ton teško pročitati, ali ga se istovremeno vjerojatno može smatrati dominantnom osobom. Nagađanje da sam do sada u životu dizajnirao dovoljno različitih knjiga da bih znao volim li takav posao, bila bi to suptilna šala? Međutim, šta tačno znači „samo jednu knjigu“? Sa ef. Cerićem nikad ne znate.

U to sam vrijeme živio u Sarajevu, hrvajući se s jednom drugom vrlo kompliciranom knjigom za prijelom i ilustriranje. Reis ef. je bio pravi iskreni prijatelj kojega sam stekao kao već etablirani dizajner knjige, a na profesionalnom obzorju se oglasio još jedan suputnik.

Godinu prije, nas trojica unutar prostranog halvata Cerićeve kuće imali smo razgovor na temu odnosa halife i njemu podređenih u Osmanskom Carstvu. Razgovarali smo ne dulje od dvadesetak minuta kad je muftija Zukorlić prozborio, iznebuha, da se odnos između njega kao "halife" i bilo kojeg umjetnika/kreativca definira na već reguliran način odnosa između nekadašnjeg osmanskog halife i njemu potčinjenih. Zatekao me tim svojim glasom. Bio sam zbunjen s osjećajem razoračenja. Raz-očarati. Jedna od najgroznijih riječi koja mi je padala na pamet. Biti osiromašen ni manje ni više nego za očaranost. Strašna riječ, čije sam psihološko značenje možda neopravdano posvojio. Budući da sam se promatrao kroz prizmu nekih prošlih iskustava, u skladu s njima sam se i ponašamo te tumačio njegov glas. Nisam osoba niskog samopouzdanja iako imam sklonost ka pretjeranoj samokritičnosti. Naime, ovaj karakter razočarenja pridonio je osjećaju nekompetentnosti, a on osjećaj nemoći. Krug je zatvoren uvjerenjem da nemam kontrolu nad takvom konstatacijom niti u sukreiranju datih okolnosti. Možda je to bio način obrane od potencijalnog razočaranja. Duša ne poznaje razočaranje, samo priliku za napredak i rast.

Ubrzo sam shvatio da sam mu ustvari blizak, ili je samo slijedio jedan od poriva širokogrudnosti, poriva za traženjem doživljaja, koji su prirođeni njegovoj orijentaciji i intelektu. Biti širokogrudan ne znači biti samo dobrostivog srca, mehak iznutra, lahak na suosjećanju, nego, možda znači i znati ostaviti tragove srca na sugovornika ili, pomalo aristotelovski, ne moći se zaustaviti da ih ne ostaviš. Izvrsno ostavljanje pomalo je i kao autentična dobrota: dobri ljudi ne mogu ne biti dobri, a izvrsni ne mogu biti manjkavi čak i da pokušaju.

Tek sam poslije shvatio da je muftija Zukorlić osoba s kojom je "riskantno" pokušavati raditi išta *recipročno*, tj. da poštujemo prijateljstvo koje postoji između nas i međusobno dogovorene obaveze. Bio je angažirani intelektualac prepun dobre energije, entuzijazma i kvalitetnih vibracija koje eksplodiraju u svakom njegovom javljanju, tako da ga je bilo veoma teško pratiti. On meni tekstualni sadržaj, a ja njemu u najkraćem mogućem roku kompletno ilustriranu knjigu "Drevna Bosna". Ubrzo zatim je stigao rukopis nove, još tada neobjavljene knjige "Academia", i

progutao sam ga – za jedno poslijepodne a opremio knjigu za manje od mjesec dana – s divljenjem i iznenađenošću. Zatim je došla na red "ETIKA – Epistemologija etike antičkog doba i Srednjeg vijeka", te mi najavio drugi i eventualno treći dio te edicije... Nažalost, dogovoreni drugi i treći dio, kao i dopunjeno treće izdanje "Drevne Bosne" nismo okončali.

Osoba koju sam svojevremeno prvo upoznao na konzultacijama povodom mogućeg osnivanja *Bošnjačke akademija nauka i umjetnosti*, također u kući reisu-l-uleme Cerića, sada već davne 2011. godine, mlađa od mene skoro šesnaest godina izgledala je više kao pobjednik natjecanja u islamskoj nauci i praksi; imao je pomalo izduženo okruglo i svijetlo lice sa besprijekorno uređenom bradom, izražene tamnije smeđe oči u obliku badema, sako koji mu je lijepo stajao na izuzetno bijeloj i zategnutoj kušulji na muskularuri njegovog tijela, mladenačku građu, fino ošišanu kosu na kratko tamo gdje još nije bila napustila vlastiti korijen... Moguće je da nije u cijelosti uviđao ko sam, ili da me vidio uglavnom kao reisovog prijatelja, nešto starijeg brata kojega treba potaknuti da čini stvari u kojima je dobar, zato što su te stvari njemu funkcionirale, pa bi mogle i meni. Ali je bio mudar i velikodušan sa svojom mudrošću. Pokazao se kao intelektualni vizionar koji intimno, iz prve ruke poznaje uličare i intelektualne veličine, a glas mu je bio dvosmisleno balansirajući između čiste iskrenosti i radikalne ironije. Respektirao sam taj glas i tad mi je doista laskalo što mi želi biti prijatelj.

Nisam siguran koliko sam ja njemu mogao pružiti u tom momentu, osim iskustvenih pouka i čvrstih utemeljenih mišljenja, ali naučio sam mnogo toga od njega. Sâm je vodio najnehermetičniji mogući život, putujući svijetom, gledajući ljude kako žive i umiru, boluju i raduju se, vlastitu i tuđu patnju, sigurnost i neuspjeh, širokogrudnost i sklonost egoizmu, sâm jedva izmičući se od pogubljenja i družeći se s običnim ljudima i intelektualnim veličinama. Neprekidno je predlagao, svojim jednoličnim glasom, da se istrajno bavim kreativnošću ili otputujem na neko opasno mjesto. Govorio je ..." Jak je onaj koji ustraje u ispunjavanju onoga što zna da mora izvršiti po svojoj savjesti; koji vrijednost jednog djela ne mjeri isključivo prema vlastitoj koristi, već prema usluzi koju pruža drugima. Jak ponekad pati, ali on će izdržati. Kada se neprijatnost zaoštri, on neće klonuti. Živjeti znači uhvatiti se u koštac s teškoćama, u srcu doživjeti radosti i nevolje; i upravo tu se kuju hrabrost, strpljenje, velikodušnost i vedrina, koje čovjek može postići."

Deset godina kasnije od našeg upoznavanja, u rukopisu knjige "ETIKA - Epistemologija etike antičkog doba i Srednjeg vijeka" spoznao sam i njegov stav da je čovjek to što od sebe učini ili, rečeno u duhu Sartreove filozofije, čovjek je svoj vlastiti projekt, pa je za sebe i pred Bogom odgovoran kao slobodno biće. No čovjekova sloboda nije neka apriornost koja bi se sama po sebi i za sebe razvijala. Sloboda je to što je čovjek ostvario u svojoj odluci kao pozitivnom, tj. etičkom htijenju.

Naveo sam dio naše suradnjue na tri recipročne knjige, izuzetno angažirane, ne samo po intelektualnim rizicima koje je poduzimao ili po odlučnosti da ulije sebe u živu povijest, nego u neprestanoj potrazi za smislom i redom u zastrašujućem i zamršenom svijetu. Nosio je svijet na ramenima u biti jednog velikog intelektualca – individualna subjektivnost koja je sve asimilirala. A Muamer, bolje od bilo kojeg drugog danas aktivnog intelektualca, nastojao je za nas Bošnjake obaviti taj junački posao obuhvaćanja cijelog svijeta. Možda nije iznenađenje, stoga, da je najjača nota u njegovim pomenutim djelima – gotovo nepodnošljiv prizvuk u odnosu na cjelinu – autorova usamljenost. Trenutci u knjižnim djelima koje ne mogu zaboraviti.

Dičim se što sam iščitao i oblikovao njegove knjige. U kratkom vremenskom periodu bio je produktivan poput Dickensa ili Balzaca u nešto drugačijoj oblasti djelovanja, definirajući jedan od onih opusa za koji će ljudima trebati desetljeća da ga razvrstaju. No kako je već bilo očito u njegovim djelima, prikladnija je usporedba s historičarima i filozofima koji su, lativši se razvijanja novih svjetova iskustva, imali malo iskoristivih primjera kojima bi se vodili, pa su se uglavnom pouzdali u sebe, u vlastite prenosive nagone, faktografsko znanje i inteligenciju. Poput njih, akademik Zukorlić je stvarao forme usput. Poput njih, bio je pun bošnjačkog omalovažavanja navodnih autoriteta; poduzimao je goleme projekte; također je povremeno i greške činio. Ono što je postalo njegova prepoznatljiva forma – razmjerno kratki odjeljci definirani metodološkom i epistemološkom paradigmom, poredani pripovjednom logikom nadopunjene faktografske građe i naslovljeni izravnim ili britkim naslovima – zrcalile su njegov pristup temama koje bi većina historičara i filozofa smatrala prevelikima da bi im palo na pamet suočiti se s njima: on se raspršivao i bacao svoju bošnjačku osjetljivost u plodonosni vjetar.

Čini se da nije bilo ničega što akademika Zukorlića nije zanimalo. U vrhunskoj pripovijesti "Drevne Bosne", razvrstavao je sadržaj historijskih događaja, tražeći njene *tragove*, za koje je sumnjao da ih je druga strana sa njihovom

podvojenom ličnošću zanemarila. Njegova "autopsija" naznačene građe aktualna je od prve do poslednje stranice. Slična atmosfera se odvija i u "ETICI – Epistemologiji etike antičkog perioda i Srednjeg vijeka", kojoj ćemo posvetiti nešto više pažnje.

## ETIKA – *Epistemologija etike antičkog perioda i Srednjeg vijeka*

Nemoguće je ovom prilikom makar i u najkraćim crtama adekvatno prikazati sadržaj svih devetnaest poglavlja prezetiranih na 343 stranice ovoga djela. Zainteresiranim čitateljima, kao i studentima društvenih, humanih i obrazovnih nauka, kojima je sadržaj djela dio akademskog programa, globalni prikaz je dat na raspolaganje u "Uvodu", koji je, prema uobičajenoj i dobroj praksi uređivanja takvih izdanja dat iscrpan (zapravo, atipično opširan) i veoma jasan prikaz date građe u okviru specifičnog pristupa akademika Muamera Zukorlića. Također, na kraju djela je data bibliografija korištene literature, kao i indeksi karakterističnih pojmova, geografskih pojmova i ličnih imena. Koliko god napor uložen u taj posao zaslužuje svaku pohvalu, nedvojbeno je da će stvarni učinci ovog djela biti ostvareni tek sa generacijama budućih čitatelja. Neovisno o tome, vjerujem da pojavljivanje ETIKE - *Epistemologije etike antičkog perioda i Srednjeg vijeka* akademika Zukorlića će imati znatan utjecaj na razvoj naše historije filozofijske kulture, a naročito same etike i epistemologije (ili kako god filozofski analitičari tu disciplinu već budu zvali).

Ipak čini se bitnim, bar u nekoliko riječi kazati kako je epistemologija područje filozofije koje se bavi problemima znanja. U knjizi je epistemologija, međutim, shvaćena u širem smislu od onog u kojem se epistemologija razumijeva kao puka teorija znanja. Takva epistemologija u užem smislu bavi se „velikim" epistemološkim pitanjima o tome što je znanje i koji su uvjeti znanja, opravdanja i istine. Međutim, u širem smislu epistemologija obuhvaća i pitanja izvora spoznaje, mehanizama stjecanja znanja i sva ostala pitanja koja se tiču fenomena spoznavanja i posjedovanja znanja.

U nastojanju da se pokaže kako su se epistemološki problemi artikulirali i kako su se razvijale najznačajnije teorije u odgovarajućim intelektualnim kontekstima, akademik Zukorlić kao početak svog istraživanja u ovoj oblasti se usredotočio na antičku i srednjevjekovnu filozofiju koje zasigurno predstavljaju samu srž filozofske klasike. Bio je to period apsolutne i neosporne vječite mudrosti kojoj je

klasična filozofija težila i koja je htjela otkriti veliku tajnu i odrediti *bit* stvarnosti, odnosno determinirati njeno *biće* i smisao, što je još na samom antičkom početku postavila kao svoj spoznajni cilj i ideal.

Međutim, kada se medij klasičnog humanističkog obrazovanja otvorio za pozitivističke utjecaje, postalo je izvjesno da filozofija kao takva gubi svoj primat. Uvidjevši da je rapidni i ireverzibilni gubitak nekadašnjih neospornih prerogativa novo ali i trajno stanje, i filozofija je pokušala realizirati jednu svoju metamorfozu u strogu znanstvenu disciplinu čije je okvire generalno odredio naturalizam. Gnoseologija – kao središnja filozofska disciplina koja je stoljećima određivala, pokretana metafizičkim principima, načine i okolnosti stjecanja ljudskog znanja i spoznavanja – biva snažno uzdrmana i dezavuirana novim determinacijama pojma *istine*. Nova određenja *istine* i *istinitog* više uopće ne inzistiraju na sveobuhvatnom i univerzalnom totalitetu, nego svoju orijentaciju usmjeravaju na ono konkretno, partikularno i pluralno. Napuštanje ontološkog i epistemološkog singulariteta uputilo je ljudsku spoznaju u smjeru pluralizma brojnih novih specijalističkih znanosti i njihovih predmeta.

Upravo ovo djelo, između ostalog ima cilj davanja objašnjenja u duhu ontološkog i epistemološkog singulariteta o biću kao *biću* ili o *bitku* bivstvujućeg kao takvom, odnosno o nauku o temeljnim uzrocima svega postojećega, te popuniti veliku prazninu u studiju filozofije koja je posljedica svojevrsne predrasude da je epistemologija ponajprije tema suvremene filozofije. Zbog toga su izgubljeni iz vida veliki epistemološki problemi koje su postavili klasični filozofi, a koji su suvremene filozofe motivirali na daljnja istraživanja. Teološke, antičke i srednjovjekovne kontekstualizacije bile su usmjerene na otkrivanje Boga kao svemoćnog, sveznajućeg, sveprisutnog, ukratko kao Onog koji se u svemu razlikuje od svijeta u kojem živimo, ali po čijim su se pravilima odvijali procesi poimanja spoznaje i zbiljskog svijeta.

Cilj akademika Zukorlića je bio, među ostalim, učiniti klasične filozofe i njihove misli o spoznaji i znanju o problemima *bića*, *bîti* i *bitka* usmjerenih na dokazivanje Božije egzistencije, bližima studentima i onima koji ulaze u avanturu filozofskog razmišljanja o ovim temama, s nadom da će u njima naći mnogo zanimljivih ideja. Ustvari, pred nama se nalazi ponuda reminiscencije na ona mišljenja i iskustva kada su se najvažniji intelektualci tog prezentiranog perioda još uvijek naprezali kako bi ovjekovječili mišljenje o zbilji kao *Božijoj kreaciji* unutar koje se, nesumnjivo, mjesto čovjeka nalazilo u centru univerzuma.

Ovom prilikom ćemo riječima akademika Zukorlića ipak pokušati nešto reći o općim konkluzijama, koje demonstriraju nekoliko različitih pristupa prema etici i epistemološkim problemima.

U namjeri da izloži kratku povijest različitih diskurzivnih ideja od Sokrata, pa preko Platona, Aristotela, Epikura, pa sve do Tome Akvinskog i Rogera Bacona, akademik Zukorlić u svom započetom opsežnom radu vezanom za antički period i Srednji vijek smatrajući očito problem objektivnosti spoznaje uvodnim, preliminarnim problemom, imperativ objektivnosti odlučno veže uz tradicionalnu filozofiju. Ustvari, riječ je o njegovom pokušaju kritičkog utemeljenja nauke i teorije znanosti pronalaženjem metodičke, potpune i nekružne podloge utemeljenja kako bi se konstruirala, odnosno rekonstruirala intersubjektivno provjerljiva praksa korištenja naučnoga, pojmovnog jezika. Između redova ovog jedinstvenog djela moguće je iščitati i pitanje da li nauka može skinuti koprenu s mistične tajanstvenosti svijeta? Odgovori su dati na mnogo mjesta. Međutim, svaka njegova autorska reakcija prema onim konceptima koji iz "Božijih ruku" otimaju mogućnost čovjekove spoznaje o njegovoj vlastitoj socijalnoj zbilji, jednostavno označava i upozorava na pokušaj uzmicanja i abdikacije od svake odgovornosti za činjenje ili nečinjenje unutar povijesne ljudske prakse.

Prisjećam se jednog našeg razgovora o datoj problematici, te mog pitanja upućenog tim povodom: šta želiš tim dokazati ili postići? Uslijedio je odgovor: "Dakle, želim ukazati na to da postoje duboke emocionalne reakcije protiv ideje da mi sami stvaramo našu iskustvenu stvarnost koja jednostavno izvire iz želje da se ne prizna da niko drugi osim nas ne može biti odgovoran za ono što znamo i što činimo". Očigledno i izričito, akademik Zukorlić je pledirao za jednu novu epistemologiju koja će biti konsekventna i na etičkom nivou jer ona proizlazi iz vlastitih kreacija zasnovanih na vjerovanju, odnosno iz konstrukcija svjetova kao i znanja o tim svjetovima. Pritom on striktno naglašava da takav oblik djelovanja može da predstavlja *istinu* u tradicionalnom smislu, ali i uvažava i tretman radikalnog konstruktivizma samo kao "mogući način drugačijeg razmišljanja", čime se definitivno distancira od unifikacije obligatornih imperativa velikih klasičnih spoznajnih sistema. Istovremeno se ne radi o lažnoj skromnosti autora, nego o

autentičnoj procjeni da će ova spoznajna vizura moguće otvoriti bolje šanse za eventualno spašavanje svijeta prije no što eventualno bude kasno.

U uvodnom dijelu akademik Zukorlić naglašava da se "Etika, kao posebna kategorija, javila kao odvajanje i sušta suprotnost mentalitetu teocentrizma i misticizma, kao i svim drugim viđenjima skolastike, znatno podstičući percepciju ljudskog života kao jednostavno prolaznu fazu u putovanju prema Boljem i Vječnom svijetu". Međutim, svjestan je da etika postaje vezna tačka između teorije i prakse, kako bi duhovnom načinu života dala "zemaljsku" vrijednost i važnost, tijesno povezanu bilo sa vremenskom konkretnošću, sadašnjošću ili sa prostornom ovdašnjošću, ali isto tako, dajući prednost ljudskim djelatnostima i sposobnostima, kako bi udaljila čovjeka što više od prirodnog i prirodnjačkog svijeta i približila ga kultiviranom i kulturološkom svijetu. Po njegovom mišljenju ovakav pristup zasigurno je doprinio ne samo do gubitaka "autoriteta, hegemonije i homogenizirajuće veličine kojima je paradigmatično obdarilo racionalizam, iluminizam i idealizam, već i zasjenjivanje, potpunu eklipsu, dezertirajuće ponašanje prema razumu i njegovoj ulozi unutar ljudske realnosti i života". Na osnovu ovako trasiranog mišljenja autor je bio svjestan da neminovno dolazi do znatnog narušavanja ili potpunog brisanja suprotnosti između "dobra" i "zla"; "viđenja vezana za prednost duhovnih vrijednosti nad materijalnim, kao i čitava dinamika koja potiče iz takvih antonimijskih stvarnosti". Na taj način došlo je do poremaćaja vrijednosti normativnog karaktera i hijerarhijskog slijeda onih datosti koje životu daju čisto ljudsko značenje i istinitu veličinu, koje Feuerbach posmatra kao „projekcije", Nietzche kao „maske" volje za vlašću, Marx kao „superstrukture" ekonomskih potreba, a Freud kao „sublimacije" potpuno nesvjesnih pulsiranja.

I ne samo to, kako je zaključio akademik Zukorlić "kriza razuma u praktičnoj kantovskoj artikulaciji, kao sposobnost i autoritet rasuđivanja, ljulja temelje same etike, jer zbog ljudskog razuma kao sposobnosti rasuđivanja nema niti može imati etike. Pored krize razuma, strukturalno i dijalektički povezano sa njome, modernistički mentalitet se zatvara i krizom čovjeka kao kategorijom (Darwinova evolucijska teorija i Neitzcheva teorija Nadčovjeka), suprotstavljajući se na taj način prethodnim idejama modernizma i antropocentrističkim viđenjima njenih početaka". U daljnjoj analizi akademik Zukorlić u nastojanju da odgovori na pitanje ... "Koji su to uvjeti i okolnosti pod kojim čovjek može snositi odgovornost kao čovjek", razmatrao je da li bi to mogla biti kultura sa kojom se čovjek spaja, mentalitet koji ga

okružuje, uvjerenja koja je stekao, običaji vremena i grupa, stepen društvenog sloja ili klasa kojoj pripada..., te došao do zaključka kako je riječ o evidentnoj krizi subjekta koja se manifestira prije nego postane kriza spoznaje, odnosno konstatira kako je riječ o krizi slobode i misli. Te dodaje da bez ... slobode nema misli, a bez misli nema, niti može imati etike; a sloboda i misao su ontološki uvjeti etike. "Bez vlastite svijesti i samosvijesti nema ni ontološke osnove za slobodu, niti racionalnih okolnosti za odgovornost. Biti nesvjestan i neodgovoran sinonim je ne samo na patološkom, pravnom i zakonskom polju, već biti neodgovoran jeste istovremeno i kategorija neslobode", odnosno akademik Zukorlić donosi zaključak kako je kriza slobode i misli ustvari kriza izbora i odgovornosti.

Prisutna vizura historijskih događaja zapadnjačke etike data je u skladu s Zukorlićevim definiranjem metodološke i epistemološke paradigme ... "gdje se etičke ideje, viđenja, djela i pitanja posmatraju kao sastavni dio etike čovjeka, njene fenomenologije, otkrivajući na taj način dijalektičku i sistematsku strukturu historijskih događaja kroz koje su prošli struktura, osnovni koncepti i analitičke metode etike". Kompletna građa data je kao njegova forma misli i polje vlastitog istraživanja, ili kao forma filozofskog razmatranja o formi življenja i ponašanja ljudi, s ciljem dobijanja osnova znanja, značenja i spoznaje. Drugačije kazano, akademik Zukorlić je prema pojmu „etika" imao ne samo teoretski i nije obrađivao samo njene izvore, prirodu, forme i načela, već i prostor koji je logično i empirijski obuhvatio, a sve je pozicionirano u funkciji posvećivanju značenja ljudskog bivstvovanja u ovom svijetu posmatranom kao topologija *Bića/Bivstvovanja*. Potrebno je istaći da on percipira prirodu i načela koja slijede tokom obrade i predstavljanja navedenih događaja vezanih za antički period i Srednji vijek, polazeći od posmatranja etike kao nauke "ethosa". Naime, riječ je o pristupu koji sačinjava i unutrašnje opravdanje, suštinsku logiku i strukturu dinamike historijskih događaja filozofske misli, a koja se pripisuje i etičkoj misli što potiče još od vremena Homera koji je ukazao na posebni ljudski "ithos", koji je kasnije filozof Sokrat definirao kao "ethos".

I na kraju moguće je izreći i konstataciju da je ovo djelo akademika Zukorlića u formi knjige dizajnirano na poseban način u tzv. duo tonu, te ilustrirano nesvakidašnjim i do sada neobjavljivanim portretima poznatih filozofa čije se djelovanje vezuje za antički period i Srednji vijek.

S obzirom na prisutnu građu koja zadire u daleko šire područje postavljanja pitanja o značenju, smislu i funkciji našeg znanja, njegovoj individualnoj ili

kolektivnoj konstituciji, te različitim područjima primjene – od fizičkih do apstraktnih objekata, od “predmeta“ do “riječi“ i “misli“, od fizike preko psihologije, logike do etike, religije, estetike i medija – svakako je od interesa širem dijelu akademski obrazovane publike.

Kako je tijelo nalik knjizi! Svi mi zapisujemo svoju životnu priču u nju, sasvim svejedno riječju ili vizualnim ilustracijama opisujući do krajnjih granica što nam je učinjeno, što smo učinili. Pa onda nekako po osobitom dobru pamtimo one koji su nam donosili recipročno svjetlo, ili nam pomogli uočiti žarenje iz svijeta, žarenje čijem je uočavanju skoro sve od čega je sastavljen normalan život gotovo nepremostiva prepreka.

Bio je to čovjek s kojim kada bi se našli i u najvećoj pustinji nebismo osjetiti žeđ, već istinsku punoću života.